

Hebrew Writers Association in Israel

אורח וחשבון נפשו

Reviewed Work(s): ןולל הטנ חרוא by ןונגע ןסוי לאומש

Review by: א. ז. א.

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. pp. 116-121 (א' ת"ש)

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23822545>

Accessed: 26-04-2018 12:46 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

סְפָרִים

אֹרֶחַ וְהִשְׁבוֹן נַפְשׁוֹ

מיוחדים סיפוריו של עגנון, שהם דורשים יחוד לעצמם. הנקל לשבחם והנקל לשללם. השבת והשלילה תלויים כאן בתכונות לוואי, ובכגון זה פעמים ואדם כרוך אחרי דברים שאינם ענין לעצם ההערכה. טוב, איפוא, שבגשתנו להעריך יצירה זו, נהיה כרוכים רק אחריה בלבד.

ביחוד חלים הדברים על חבורו האחרון: אֹרֶחַ נִטָּה לְלוֹן. ספור ארוך בעל מסגרת מצומצמת: ביקורו של אדם במקום מולדתו לאחר המלחמה. על כרחן קשורות כאן אפיזודות במחרוזת אחת, ואילולא יד האמן המפליאה לעשות, קשה היה להטיל אחדות בהמון המחזות העוברים לפנינו. הפאבוליזם שהיה חשוב כל כך בדרך סיפורו של עגנון, כמעט שנחבא כאן, נתאצל, נצטנע בקפלי היריעה.

סיפורו האחרון של עגנון חסר כמעט פאבולה, ועם זה הוא דבר הנקרא בנשימה אחת. הריהו חדר מרווח שאוירה מיוחדת אופפת אדם בכניסתו ומשתלטת על חושינו. לחנם יידרש אחרי גורמי האוירה הזאת באור, בקול, בריח, במראה עין, ואין מוצא את החלק אלא את הריתמוס המצטרף מכל התנאים יהדיו.

המספר מופיע כאן בגוף ראשון, והוא מהלך לו במבואות העיירה, תר ומריח, כמחפש אבדה ישנה. מסביב מתהלכים כמה צלמי אדם וצללי אדם רבים, נפשות טובות ורעות, שהמחבר מקרבם ומרחיקם חליפות. כשם שאין בספור פאבולה, כך אין נפש מרכזית בכל הנפשות שבו: הנפש המרכזית הוא מפתח בית־המדרש הישן בעיר שבוש שבגליציה. המציאות מובלטת ובטלה בתוך אוירה זו, שחול ומסתורין משמשים בה בזה אחר זה, ורוח אמת חופפת עליהן.

תוכן הסיפור כך הוא: בערב יום הכפורים, אחרי חצות היום, הגיע אותו איש לשבוש עיר מולדתו שבגליציה, קנה שביטה בבית מלון, והלך להתפלל אל בית־המדרש הישן. בעצם לא מצא את בית־המדרש הישן אלא את מצבת קברו. הקירות מוסיידים, הספרים הלכו להם, יהודים שחוחים מרים ופקחים מתפללים בלי כוונה וחולמים על מקומות שאין שם בית־מדרש ישן, שילכו לשם לאחר יום הכפורים. אמר להם המחבר מה שאמר. אמר לו אחד מהם: אתה, המוקיר עד כדי כך את בית־המדרש הישן, קח־נא את מפתחו ושמור עליו. אמר להם הן. נתנו לו המפתח ונעשה אפיטרופוס לבית המדרש הישן. מעתה נעשה גם בעל חוב: קבע עתים לתורה בבית־המדרש, והתחיל עושה בו.

לכאורה אין זה אלא מעין פתיחה לעצם הסיפור. ועצם הסיפור היכן הוא? זהו עצם הסיפור. משנתיישב האורח בעיר, התחיל מתבונן בה. ראה אל לבה. עד שקיבל את מפתח בית המדרש היה תוהה: בעצמו של דבר, לשם מה בא לכאן, למחנה שהוקם על עיר מולדתו? אנשים שפגש בהם, או חדשים היו בעיר, או שלא הכיר אותם או הם לא הכירו אותו או שהתנכרו אלו לאלו. ומה היה עושה בשבוש אילולא נמסר לידו מפתחו של בית־המדרש הישן? היה צריך לקום ממחרת יום־הכפורים כאחד נודד ולצאת את העיר יחד עם בניה התרים אחרי מקום מנוחה בעולם. ואולם אותו איש שעבר בעולם והי במדינות היס וזכה ונתישב על גבולה של ירושלים ובאו ערביים ושרפו את ביתו, הלך לשבוש על מנת למצוא לה תיקון, על מנת להחזיקה. ישר־נא בני שבוש בכתיהם עד שתשקט ארץ ישראל ועד שיבנה זה את ביתו, ויעלה, ויעלה אותם עמו; ואם לא יעלה אותם, יעלה את נפשותיהם וישאיר את שבוש ריקה מן הבריות. נתנה לו ההשגחה ענין

לענות בו: מפתח בית־המדרש קשר אותו על כרחו לעיר. ואולי דוקא משום שבית־המדרש ריק, ישמש לו מבצר: יתיחד בו עם עצמו ועם קונו, משם יקיף בעינו את כל שיש בשבוש, את שהיה בה ואת שצריך להיות בה, בעד חלונו יראה את מסתרי העיר ולפני קירותיו יראה חזון ויחלום חלום בהקיץ. ולא זו בלבד, אלא אף עתיד הוא להביא את כל בני העיר לבית־המדרש הישן, לא את בני העיר אלא את שלוהיהם ושלוהי שלוהיהם. ראשון ביניהם היה הניך בעל עגלה, שמתוך שהוביל עצים להסקת התנור בבית־המדרש, נעשה מעין שמש למספר — וזכה הניך שאחרי שנקפא ושקע בשלג הוא וסוסו, הופיעו שניהם בחזון המספר. אותה הסקת התנור גרמה לבית־המדרש הישן שימשך לב בני שבוש אחרי חמימותו; אף נעשה אכסניו של ר' חיים, שהחזיר אתו מן השבי הרוסי את עברה של שבוש שבטל מן העולם, וגרם שיבואו חלוצי הכשרה לתחום בית־המדרש ושיופיע שם קובא, זה הרופא מגידולי שבוש אשר מצא בקצה שבוש את תיקונו.

דרך זו שבה מהלך המספר בכל יום מבית מלונו של זומר אל בית־המדרש הישן, יש בה משום סמל לאותה שניות אשר לאיחוייה מרבה עגנון לטרוח בכל סיפוריו. אך ישהה בבית מלונו ונעשה עולמו שומם והוא נמשך לבית־המדרש הישן, אל קירותיו ואל ספריו ואל חללו הריק ואל המראה שמבעד לחלונו, ואף פירות יפים שהוא כרוך אחריהם, שם יאכלם. ובשעה שהוא יושב בבית המדרש, מתיחד ביחודו של עולם ומעלה את בית־המדרש הישן אל ירושלים של מעלה, סופו משמים ונמשך אחרי תושבי העיר, שקרולקה הגויה הכפרית המשמשת בבית מלונו של זומר היא הנפש הרגישה שבכולם.

אורח שנטה ללון, לן בצל. שבוש זו של עגנון עיר של קבר אבות היא. אדם מוצא בה אנשים שיצאו מן השמוש. גידולים חדשים שלה, בניהם של אלה שהיו צעירים בימיו, אינם ידועים לו, משונים הם בעיניו, — משונים במדה שצריכים להיות בעינינו בני הדור הצעיר מדרנו במקומות מושבנו, אלא שהרבה הרגל עושה. הרב של שבוש עדיין חי בצל עברו, בהיותו גבור מחלוקת בעירו, ועדיין לא סרה ממנו גאותו וסיפוקו מעצמו מן הימים שעדיין היתה הרבנות בשבוש מבצר לטפס עליו. ובינתים נתרוקנה העיר מתושביה, זורים באו בה, חדשים מקרוב שבוש וענייניה אינם נוגעים אל לבם. ובינתים כסאו כסא עוני, העשירים בעלי דבביה מתו מי בשבי, מי במלחמה, מי בפורענות. איש ריבו חזר מן השבי שבור ורצוף ושכה את תלמודו שהיה בעוכריו, וגילה את המאור שבתורה — אלא שהרב אינו רואה לא את שברו ולא את אורו. גרושתו של זה, בת העשירי שבשבילה היתה כל התכונה, מתענה בדלות, אשה צנועה ובנותיה רכות, שלא מצאה מקום לפרנסתה אלא מלון זה לעוברי עבירה — ועדיין קנאת הרב נתונה בה. וזומר בעל בית המלון נתנסה פעם במעבר מסיכוי להיות חתן־דוקטור. ונעשה סוחר כובעים, ואולם משאפס הצורך בכובעים, ניטל ראשו, והוא מוצץ מזה שנים בשתיקה ממקטרתו לתוך האולם הריק שאיזה אורח על־פייטעות בא בו כדי להדגיש את הבטלה. וזכריה רוזין, שאין לו מה לעשות במספוא שלו, כי פסקו בני אדם מפרנס את בהמותיהם ואין האכרים זקוקים לחכמתם של ישראל, סידר לו את כתב היחוסין עד דוד המלך. ופריידה הקיסרית, אומנתה הזקנה של אם המספר, מתו בניה ובנותיה במלחמה ובפורענות. ואלימלך בנה המתמרד בקיים, אינו מוצא לו תקנה אלא במנוסה — ואין לו מנוחה אף בנכר, מחוץ לזו שאינו בשבוש. וגננדל מבקשת מן האורה אם יוכל להבחין בעפר ארץ־ישראל שקנתה אם אינו מזויף. וקרובה לייבטשי בודנהויו יושב אצלה עם בקבוק דיו וכיס נייר ומתרגם את התורה בחרוזים אשכנזיים, ומבקש מן המספר לתרגם לעברית, משום שירדה חשיבותה של ראשונה ועלתה חשיבותה של אחרונה. אכן, לא ויתר המספר על אלה שעזבו את עירו. גורל הוא שיחזרו והוא יחזור ויראם. כך הגיע שם לשעה אפילו אהרן שיצלינג, — שיצלינג זה שאינו יודע כמה ילדים יש לו, ושאצילותו מתכערת בזוהמא שבכוסו, והוא נושא את צרורו הקמוט בשארירותו של פילוסוף: זה גלגולו של שיצלינג הרבולוציונר לשעבר. ואף הוא השאיר מה בשבוש ואינו יודע מה, ונתגלגל לשם מאמריקה לשעה קלה. כי שיצלינג דבוק הוא שנכנס

בשבוש, דבוק מימות מלכות אוסטרייך ומהפכניה, ומוטל היה עליו להביא לפני המספר את סיפור קצו של קנאבנהוט, הוא קנאבנהוט הידוע ממפעליו בשבוש, שספרם עגנון במקום אחר. ודניאל ב"ח הריהו איוב של שבוש. בגבורה נלחם באויבי הקיסר והיה העולם יפה בעיניו ועוד היה סיפק בידו לעבוד את ה' ולקיים מצוותיו, ושכב ברצון בצואה ובטיט, ואילו כשמשך רצועה של תפילין ומצא בקצה בשר רקוב של זה שנפל חלל מעוטר בתפיליו ומעוטף בטליתו, חשך עליו עולמו. יצא מן המלחמה שלם בגופו, ואילו משחזר השלום לשבוש נקטעה רגלו. היה לו אח שבנה את ארץ-ישראל, נתקנאו בו ערביים והרגוהו. אף הוא אומר: איוב שמשל היה קבל נחמה בטובה שבאה לו אחרי הרעה, ואילו הוא שאדם חי הוא, עומד במרדו באלהים.

שמה יעלה על דעתכם שאין המספר רואה אלא את אנשי בית-המדרש בלבד, — הרי לפניכם איגנץ, שבימי חרפו היה סרטור לדברי עבירה, ומחלוקת היא ביוחסיו: ממזר הוא בן הנכרי או אינו אלא אסופי. ומהלך עתה איגנץ שחזר מן המלחמה גבור וחזר לו בפניו במקום החוטם ומאנפף פיינינדיזי, ולכבודו של האורח הריהו מדבר עברית ואומר: מעות. ולא נתקרה דעתו של המספר עד שהזמין את שיצלינג עם איגנץ למקום אחד, והשיחם. „קרא לו שיצלינג ואמר: אדוני החביב, בוא ואתן לך פיינינדיזי. התחיל איגנץ מאנפף ואומר: אדוני, אני איני חייב באותו דבר. אמר לו שיצלינג: חייב אתה, אדוני החביב, אבל אין לי עליך כלום, ואי אתה צריך להתנצל לפני. חזר איגנץ ואינפף: אני איני חייב כלום. אני איני חייב כלום. אמר שיצלינג: מה אתה מאנפף, אדוני החביב, וכי אין לך רשות להיות חייב. טול פרוטה והסתלק שמה יעבור אדם בינתים ותפסיד פיינינדיזי.“ ומה היה המעשה? „במות המלחמה חלתה בתו הקטנה של שיצלינג והלכה אשתו לבקש רופא. פגע בה איגנץ וחלץ את נעליה ונטלן לו, שבאותו פרק נעליים סחורה שמתבקשת בשוק...“ ואתו דבר היה בליל סופה וסער, בליל שלג קר, ולא מצא המספר דרך אלא להטריח את שיצלינג לשבוש, לתקן אותו מעשה.

עולם מיוחד הוא בית מלונו של זומר, זה המרכז האחר במעשה האורח שנטה ללון. זומר גופו עולם לעצמו, אשתו עולם לעצמה, וכמוהם כל אחד מבניהם, דוליק ולוליק, וכל אחת מבנותיהם, באבטשי ורחל, וכל הנעשה סביבם. ואף קארולקה הכפרית בכלל.

אין המספר מחבב את באבטשי שהיא מעורבת עם הבריות, ורחמנות גדולה עליה, על העלובה, שסופה שעורך-הדין מעבירה קרע בערב-שבת בין השמשות את השמלה שתפרה מן האריג שקבלה ממנו במתנה. ומחבב הוא את רחל השתקנית, שאביה מטיל בה מרה, אף שצנועה קטנה זו מלאה סודות משלה. אין הוא מחבב את פלוני הציוני, ולבו נמשך אחרי ירוחם, שהקאאה אותו הארץ בגלל דעות חיצוניות, וכל נשמתו יונקת משם. וסופו של טיול על קבר אבות: לפני שנים רבות ישב אדם צעיר בקלויו של צ'ורטקוב בשבוש וכתב שירים לציון; ויום אחד קם הבחור ונסע לארץ-ישראל; מני אז קם חלום ציון והיה לחזון בהקיץ; ועתה, מצא את חברי אגודת ציון — אלה שלא נספו במלחמה ובפורעניות שלאחריה — ונשאר שבושיים כשהיו, ואחד יחיד שהלך לקול אותם שירים ואתו חזון, הוא ירוחם, היושב ושותק ומתקן את דרכי שבוש המשובשות, ופונה עורף למספר, ועדיין הוא דורש ותובע את עלבונו מא"י, שהיה בה וחזר כלעומת שבה. שנים אלה מגזע אחד הם: האחד נמשך לשם, והאחר יושב כאן בכדי לתת פטורין לשם. ועוד יחבב המספר את ירוחם בגלל רחל, ועינו רעה באראלה, שהניחה ירוחם והלך אחרי רחל. ואפשר לומר שבמקצת הלך לבו אחרי ירוחם מתוך שהחזיק לו טובה על שנמשך אחרי רחל. דברים לכאן ודברים לכאן.

אראלה זו, בתו של דניאל ב"ח, יחידה בשבוש הרואה ברכה בעמלה: היא מגדלת ילדים ל„שלום“ ול„התראות“, נכתנית היא, מקשה קושיות ועומדת על דעתה, ומקפדת מאד על כל מה שהוא כנגד חכמת הדקדוק.

אילו באתי למנות את הנפשות המיוחדות שבסיפור לא הייתי מספיק, כי מרובות הן וכולן מיוחדות. כולן כפולות כחיינו של המחבר בשבוש. אותו חייט שישב באשכנז והתענה שם, מת מרעב ומתוך גדולה, שכל שרי פולין משכימים לפתחו שיתפור להם בגדים ואין הוא מספיק. ויש מהן נפשות שהטריחן המספר למלא את המנין שלא יחסר בו מכל שבט ושבת בישראל. אותו חלוץ צבי המוסר נפשו על קדוש הארץ שעלה על חופיה שלא כחוק וגורש ממנה, ובמותו הנפלאות של ר' חיים, וכנגדם הבחור ה"עוסק" בציונות בשבוש, והרב ובנו של הרב העסקן של אגודת-ישראל — דומני הראשון בספרות העברית — והעסקנים הציונים והמנהיגים שבדרך לארץ-ישראל ובארץ-ישראל.

ומפתח בית-המדרש? אף מאורעותיו משונים — ראשית שלא היו מאורעות ושנית משום שהיו משונים — ממש כמאורעות המספר בשבוש. המפתח אבד. התקין לו מפתח אחר תחתיו. ובשעה שהכניס ירוחם — אותו קומוניסט מארץ-ישראל המתקן את דרכי שבוש — את בנו בבריתו של אברהם אבינו, נתן המספר את המפתח למתנה לבן הברית. לימים, כשהגיע המספר לביתו והוציאו כליו מן הצרורות, נמצא המפתח הראשון, זה שהלך לאיבוד, ונשתקע במקום סתר שבמודה. נמצא, המפתח של בית-המדרש הישן בשבוש עלה לארץ-ישראל, והוא מצפה...

מה נמצא בסיפור זה ומה אין בו?

בחורבת הכנסיה המצורפת למוזיון של רודן בפאריס נמצא „שער הגיהנום“, יצירה אפואיאונית, שבה הזמין האמן למקום אחד וצירף יחד את כל הנפשות שיצר. יצירה מעין זו, הרי היא בגדר חשבון נפש, חשבון סתם או חשבון מפנה. עתים אדם תוהה על כל שעשה ועל כל שלא עשה ומעשיו מופיעים לפניו קטעים קטעים, מעורטלים בחלל-של-עולם. ואילו לב היוצר הכילים כולם, והיו דוחקים אחד את חברו לצאת אל העולם, ובשעה שהוא בא לעשות חשבון עם נפשו, הוא חוזר ומכנסם כולם יחד. דרך כלל יש ביצירה מסכמת כזאת — משום החזרת תכנית יצירה ראשונה, מימי התחלה, כשהנפש היתה ספוגת עבר וספוגת הווה, אלא שעל כרחם נפרדו הענינים, נפרדו הנפשות שהיו במציאות הדמיון ובחזון המציאות, והלכו להן כל אחת לדרכה.

חשבון-נפש מעין זה עשה אותו אורח שנטה ללון. זהו עצם הרקע. לא נודמן אותו איש לשבוש, אלא משום שלא היה לפניו מקום בעולם להתיחד עם עצמו, וחזר לחפש את שרשו. ומשבא לשבוש, לא מצא אלא בבית-המדרש הישן, בית-מדרש ריק זה שנתרוקן מיושביו, ונתבודד שם. ואף הוא אינו יודע אם מרצונו יושב שם או על כרחו.

כך נצטרפו לשלמות אחת ענינים, רבים ושונים פשוטים ומשונים, שכל אחד מהם סיפור לעצמו. דניאל ב"ח הריהו רומן, מעין „סיפור פשוט“, וירוחם ואראלה ורחל מזכירים את „גבעת החול“ ור' שלמה, אביו של דניאל, ידוע לנו יסוד נפשו מ„מעשה הסופר“, ובן הרב ואיגנץ ואותו מזכיר ציוני מקצתם שריד ומקצתם קריקטורה לאנשי „בנעורינו ובוקנינו“. והאשה מרת שרה היא וגיסותיה שאין להן ירושה אלא הספר, המסייע למקשות לילד, אף הן סיפור לעצמן. ולא נתקררה דעתו של אותו איש עד שהוציא את הספר משבוש ושלחו לארץ-ישראל, כשם שעתיד ללכת לשם מפתחו של בית-המדרש.

הכניס עגנון לתוך סיפורו את המעבדה הספרותית. היצירה הספרותית מטבעה סינתטית היא, פרי צרופים והרכבות, הקודמים לכל תיקון וליטוש. יש חומר התופס מקום רב במעבדה, ואילו בתוך היצירה הוא נבלע בחמרים דקים ממנו, או שאינו משמש עד שיתאדה ויתמצה. נכנס אדם למעבדה של יוצר, הרי לפניו כלים וכלי מלאכה וחמרים שאין ביניהם קשר זולת ידו של היוצר. ובשעה שרוצים לעמוד על חשבון מעשיו של יוצר, חוזרים בדרך הניתוח והידיעה אל המעבדה שלו. מה חומר ומה סממנים ומה כלים השתמש בהם, מה היו פני המציאות של חול

קודם שהוראו באור מלאכתו של היוצר. משהכניס עגנון את בית-המלאכה כבר אינו יודע היכן המחיצה בין בית המעבדה ובין בית-היצירה. במעבדה אין גבולות בין מציאותו של שוק שבשבוש על כל עניו ודלות רוכליו ובין אנשי בית-הקברות הישן, ברמינון, שאותו שמש מת מראה מקומותיהם וענינם. אותן סימטאות מלוכלכות הריהן מלאות רוחות, המהלכות בחלל אירן, ואין פגיעה בין אלו לאלו, ונוטל המספר חונן לידו ומהלך בהן, כאן, עלייד באבטשי המעשנת בליל הקודש בחוצות. אף באות ומתערבות דמויות החזון ודמויות המציאות, והן מאצילות אלו על אלו, כי ברוחו של המספר היושב בבית-המדרש הישן, בשכנותו של ר' חיים השותק ומתכוון להעביר את כל עברה של שבוש לעולם אחר, נטשטשו הגבולות: אחת הם מציאות וחזון, קלויז'ין שונים שבשבוש, אף הם במעבדה הם מצויים, כי מהם ושינוייהם ינקה שבוש חיותה, ובירידתה נתימרו.

אותה מעבדה, היא נפשה של שבוש. עולם רחב זה, עולמות רחבים אלו, הנמשכים לכל רוח מן הרוחות שמהן הגיע המספר לשבוש, זה כחה של שבוש במיצורה, שהיא מכנסת את כולם ומקרבת אותם ומצפפת אותם. אותה שעה שעגנון מספר מה שאירע לו בשבוש, קרבים כל הקרעים אחד לאחד. עד שהם חוזרים ונעשים שבוש-לחזון. על כרחם הם נעשים כך, כי צר המקום בשבוש, וכל הנמצא בה ופוגע בחברו, ומשתלב גורלו בגורלו. ירוחם, בנו של עילוי-הלהטים הליטאי שהיתה מלאכתו לעגן נשים בגליציה, נכדו של עשיר העיר, שהוא גופו היה חלוץ ונעשה קומוניסט וסולל דרכי שבוש, אין מוצא לפניו אלא להעשות חתנו של זומר בעל המלון וגיסם של דוליק ולולוק, כל כמה שאין הוא רוצה לשאת את אראלה לאשה. בדומה לכך נעשה אותו דוקטור לעתיד, לפני ימי דור אחד, חתנו של בעל הנעלים. וילדו של אותו ירוחם, הוא המקבל ביום הכנסו לבריתו של אברהם אבינו את המפתח אשר דוגמא שלו עלתה עם המספר לארץ-ישראל. וקובא שסילק את חשבונותיו עם העולם, ונתעלה לעילא ולעילא נעשה חתנו של דניאל ב"ח שסילק הוא גופו את חשבונותיו עם הבריות, לעבר אחר של אותו חשבון. בעצם הרי קובא ור' חיים ודניאל ב"ח ואביו ר' שלמה שעלה לקבוצה שעלייד ירושלים, רוח כולם אחת היא, ונוסחאותיה שונות.

האורח שבא מן החוץ, תמה לאנשי שבוש המשונים. ואולם, לאנשי שבוש חוקי חיים משלהם, וכשהוא מתיישב בקרבם, סופו שהם סובבים אותו מן הרב ועד איגנץ, וסוף סופו שנתן את שארית כספו לאיגנץ וקיבל תחת זה וזו מיד הרב, שונא ציון, לתת צדקה בארץ-ישראל. וסוף דבר: שבוש חזרה אדוכתה, ורק ספר ידיו-של-משה לתקנת המקשות לילד ומפתחו של בית-המדרש הישן עלו, ועוד עלה אביו של חלוץ הרוג, ואילו צבי, חלוצה החי של שבוש לא זכה להכנס לארץ, ועל כרחו החזר לשבוש.

שבוש זו של עגנון פסקה מהיות שבוש. הועלתה שבוש ונעשתה מעין סמל לכל שבושים שבעולם: זו העיירה היהודית, מה שהיתה, מה שנראתה מרחוק הימים, מה נעשה בה ומה נשאר ממנה. מה טיבה של שבוש? „בראשונה כשהעולם עמד על התורה הוציאה שבוש רבנים. אחר כך הוציאה חכמים. אחר כך הוציאה אנשי מעשה, ולא נתנו לנו אלא ריח מעשים.“ „אין לומר ששבוש היתה חסרה אידיאליסטים, אבל בינינו לבין עצמנו כמה עלה להם הדבר. אדם שקנה מניה ולקח שקל ושילם מעות חמשה ועשרים צ"ל לחבורת ציון נקרא חבר טוב. ואם נתן חצי ריינוש בשביל אנשי מחנים נקרא ציוני טוב.“

ומעבר מזה: „...נערים עלובים היו בעיר, עניים בני עניים, משרתי הנויות ופועלים, שהיו משולים כבהמות, שהיו בעליהם רודים בהם ביום ובלילה, בא קנאבינהוט וקיבץ אותם ושכר להם חדר והיה דורש לפנייהם במדעי הטבע ובתורת החברה עד שזקפו קומתם והרימו ראש. מהם בגדו בו... וכשהגיעו למקום שעמדו בעליהם נהגו כדרך שנהגו בהם בעליהם תחילה.“

אלה תולדות שבוש. כאן קם עגנון לעשות בנושא שהכל מדברים עליו: נושא „הבד הרחב“. הביא את הבד הרחב למדותיו הצרות: לשבוש. שם היה קנאבינהוט המהפכן והעילוי הליטאי, האנרכיסטים וארבעת הקלויז'ין, איגנץ והרב דמתא, והקומוניסטים שהחריבו את בית הציונים, הרביזיוניסטים ויורשות ספר ידיר-של-משה, חוות ההכשרה ובעל המספוא המיוחס, ושיצלינג, ואראלה, ולוליק ודוליק ובאבטשי וירוחם. והוא מאסף את כל שבוש, ויש לו עוד, למשל „מה נעשה לה לבלומה נאכט“ — ענין שיש לו שייכות רבה לענין קנאבינהוט, וענין קנאבינהוט קשור בענין שיצלינג, וענין שיצלינג בענין איגנץ, ובעניני סיפור פשוט, ועוד ענינים שאין אנו יודעים אותם; אלא „כל מה שאירע לה לבלומה הוא ספר בפני עצמו. אלקים יודע אימתי נכתוב אותו. ועכשו נחזור לענייננו. אלף פעמים אמרנו נחזור לענייננו ולא חזרנו“.

אכן, ויתר עגנון על סיפורה של בלומה נאכט ועל כמה סיפורים אחרים בקשר לצדיקים וחסידיהם וקלויז'יהם, החשובים כל כך לידיעת שבוש, הרי אין שבוש כל חללו של הסיפור. חללו של שבוש מוצא לו בשעת יאוש מוצא בניסה לקיבוץ ההכשרה הקרוב, ששם או בקיבוץ אחר נמצאת בתו של ר' חיים, שאחרים חשבו שהיא ברוסיה, ואילו מה נעשה לעולם, לעולם כולו, שאין שבוש אלא טפה בים שלו?

עולם זה נדחק לתוך החלל המיוחד לשבוש, ומטיל על האנשים לבוש מיוחד, לבוש של משא-נפש, ויוצק בקרבם נשמה יתירה. כי מי הם ר' חיים המופלא וקובא האגדי, ואותו ינוקא בבית דניאל ב"ח, הרואה מה שאחרים אינם רואים? הן הנפשות המהלכות בעולם עליון, והן משרות משכינתן על סביבתן שאין לה שייכות עמהם. וכשאינן לשבת עוד בשבוש — במלונו של זומר — המספר מעביר עצמו אל ביתו של ד"ר קובא מילך, המאכילהו מן הירקות והחלב של אכרים שהוא מקבל בשכר עמלו, ושיהודים מסכימים להירפא עלידי, משום שאין הוא דורש כסף כשאינן נותנים לידו...

אכן חזות קשה היא לעולם, ואין בו אף כלשהו מן החסד הנסתר שבעולמו של בית-המדרש הישן. בשעה שירוחם שואל משיצלינג כיצד יצייר לו את הדורות הבאים, משיב לו הלה: „דוגמא שלהם כבר מצויירת ועומדת: שלישי יהיו כדניאל ב"ח, ושלישי כגומובייץ — אותו גוי שנגדמה ידו במלחמה, והוא מנפנף ביד של גומי לקרונות שבמסילת הברזל המגיעות לשבוש — ושלישי כאיגנץ. ואם ישרא שמץ הומניות בעולם, יעשו להם רגל של עץ ויד של גומי, וחוטמם יהא כשל איגנץ“. ותוספת על הציור של הדורות הבאים: „לעתיד לבוא מתלים כל הבריות ברגליהם התחתונות ומרמזים בידיהם של גומי ומאנפפים פייננדיזי פייננדיזי“.

זו אסכולוגיה מתורגמת לשבוש.

ובין מוצאות ומבואות של שבוש בעולם ושל עולם בשבוש, ממד אחר: המספר. ושוב חשבון נפש, חשבון מסכם. הרבה סיפר עגנון על עצמו בסיפוריו, וכולם לא באו אלא לשם תוספת הסתר: קפול בתוך קפול, סבך בסבך עשוי. עמד כאן עגנון ואמר להתיר את כל הסבך, לגלות ולהתגלות. ומכוון התם להכריע את הפיקת. ואולם כל גילוי וגילוי חוזר ומסתירו הסתר נוסף. ואילו במקומות שהוא מסתתר ביותר, שם מתגלה על כרחו. כרגיל.

מרובים שנויי אקלים בסיפור זה. יש פרקים שנוטפים משורותיהם אגלי עצב. יש פרקים ואור שקוף בהם מכל שירה, שהמספר מפסיקה בפקחות אמן. אחרי תרועה כבושה יבוא עוני המרחם על עצמו תוך לעג, הלוועג לעצמו תוך רחמים. אכן היסוד המכריע בכל הספור הוא יסוד הסוד. חוט זה של חסד משוך על שבוש של מעלה, על המהלכים בה — אף על איגנץ ועל באבטשי, ואפילו על הרב, ואין צריך לומר על הרך הנילוד לירוחם, שהוא סנדק שלו. תחום מיוחד לכל ספר, שמחברו הצפין בו את לבו ואת סודו, וגם ספר זה קובע לו את מקומו ותחמומו.

א. ז. א.